

KRIPTOAKTIVLAR ISHTIROKIDAGI TRANSMILLIY JINOYATLAR: HUQUQIY NOMUVOFIQLIKLAR, TARTIBGA SOLISH MUAMMOLARI VA KIBERXAVFSIZLIK TAHDIDLARI

Sh.Ruziyev,

Toshkent Xalqaro Universiteti

Akademik ishlar bo'yicha department boshlig'i

A.Akbarova,

Toshkent Xalqaro Universiteti talabasi

MAQOLA HAQIDA	ANNOTATSIYA
Qabul qilindi: 24-iyun 2025-yil Tasdiqlandi: 26-iyun 2025-yil Jurnal soni: 15 Maqola raqami: 35 DOI: https://doi.org/10.54613/ku.v15i.1215 KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/ KEYWORDS kripto jinoyatlar, raqamli valyuta, kriptovalyuta, anonimlik, pul yuvish, kiberxavfsizlik, blokcheyn, firibgarlik, kiberhujum, jinoyatchilik, yangi texnologiyalar, nazorat mexanizmi, xalqaro hamkorlik, qonunchilik.	Ushbu maqolada kripto jinoyatlarining zamonaviy jinoyatchilikdagi o'rnini va ahamiyati yoritilgan. Raqamli valyutalarning ommalashuvi jinoyatchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Kripto valyutalarning anonimligi va nazoratning murakkabligi ularni jinoyatlarda keng qo'llash imkonini beradi. Pul yuvish, firibgarlik va kiberhujumlar kripto jinoyatlarining asosiy ko'rinishlaridandir. Bunday jinoyatlarga qarshi kurashishda davlatlar yangi qonunchilik choralari ishlab chiqmoqda. Shu bilan birga, xalqaro hamkorlik bu sohada kurashda muhim o'rin tutadi. Blokcheyn texnologiyasining o'zi esa jinoyatchilikni aniqlashda foydali bo'lishi mumkin. Tashkilotlar va jismoniy shaxslar kripto xavfsizligiga jiddiy e'tibor qaratishi zarur. Maqola kripto jinoyatlarining jamiyat va iqtisodiyotga ta'sirini ham tahlil qiladi. Umuman olganda, kripto jinoyatlar yangi texnologiyalar bilan birga rivojlanib bormoqda.

Kirish. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar jadal sur'atlar bilan rivojlanib, global moliyaviy tizimlarda tub o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Xususan, kriptoaktivlar – ya'ni blokcheyn texnologiyasiga asoslangan raqamli aktivlar – xalqaro moliyaviy muomalada keng qo'llanila boshladi. Ularning markazlashmagan, anonim va tezkor xususiyatlari iqtisodiy operatsiyalarni soddalashtirgan bo'lsa-da, shu bilan birga yangi turdagi jinoyatlar, jumladan transmilliy jinoyatlarining vujudga kelishiga ham zamin yaratmoqda. Ayniqsa, pul yuvish, terrorizmni moliyalashtirish, noqonuniy savdo, firibgarlik kabi jinoyatlarda kriptoaktivlar vositachilik rolini o'ynayotgan holatlar ko'paymoqda.

Shu bilan birga, dunyo davlatlarida kriptoaktivlarni huquqiy jihatdan tartibga solish mexanizmlari turlicha bo'lib, bu huquqiy nomuvofiqliklar transmilliy jinoyatlarining aniqlanishi va oldini olishida jiddiy to'siq bo'lib xizmat qilmoqda. Raqamli aktivlar harakati chegaralarni tan olmagan sababli, xalqaro hamkorlik va muvofiqlashtirilgan yondashuv zarurati dolzarb masalaga aylangan. Biroq, mavjud xalqaro va milliy qonunchilikda kriptoaktivlar bo'yicha yagona yondashuvning yo'qligi ularni noqonuniy maqsadlarda ishlatish imkonini kengaytirmoqda.

Shuningdek, kiberxavfsizlik tahdidlari – xususan, xakerlik hujumlari, soxta platformalar, fishing (ma'lumotlarni o'g'irlash) kabi usullar orqali amalga oshirilayotgan hujumlar – kriptoaktivlar ekotizimini yanada xavfli hududga aylantirmoqda. Bu esa faqat moliyaviy tizimlar emas, balki milliy xavfsizlik darajasidagi muammolarni keltirib chiqaradi.

Ushbu maqolada kriptoaktivlar ishtirokida sodir etilayotgan transmilliy jinoyatlarining huquqiy asoslari, tartibga solishdagi nomuvofiqliklar, xalqaro tajriba va kiberxavfsizlik tahdillari tahlil qilinadi. Tadqiqot gipotezasi shundan iboratki, agar kriptoaktivlar bilan bog'liq huquqiy bazalar xalqaro miqyosda uyg'unlashtirilsa, tartibga solishning yagona yondashuvi ishlab chiqilsa va kiberxavfsizlik choralari samaradorligi oshirilsa, transmilliy jinoyatlar salmog'i sezilarli darajada kamayadi.

Tehnologik yutuqlar dunyodagi iqtisodiy va ijtimoiy tizimlarni tubdan o'zgartirdi. Ayniqsa, moliyaviy sohada raqamli inqilob – kriptovalyutalarning yaratilishi va keng tarqalishi – moliyaviy mustaqillik, tezkor tranzaksiyalar va markazlashmagan tizim kabi ijobiy jihatlarni taqdim etdi. Shu bilan birga, ayni texnologiyalar jinoyat olami uchun ham ilgari bo'lmagan imkoniyatlarni yaratdi. Bugungi kunda "kripto jinoyatlar" tushunchasi global xavfsizlik, iqtisodiy barqarorlik va kiberxavfsizlik masalalari bilan chambarchas bog'liq bo'lib qoldi. Kripto jinoyatlar – bu raqamli aktivlar, ayniqsa kriptovalyutalar orqali amalga oshiriladigan noqonuniy faoliyatlar majmuasidir. Ular orasida eng keng

tarqalganlari – pul yuvish, firibgarlik, ransomware (talonchi dasturlar), darknet orqali savdo, va noqonuniy mablag'larni yashirishdir. Kriptovalyutalar – Bitcoin, Ethereum, Monero kabi turlar – markazlashmagan va ismsiz bo'lganligi sababli, jinoyatchilar ularni oson yashirin harakatlar uchun ishlatmoqda. Ko'plab huquqni muhofaza qiluvchi organlar ushbu jinoyat turlarini aniqlashda murakkabliklarga duch kelmoqda, chunki tranzaksiyalarni real shaxslar bilan bog'lash nihoyatda qiyin.

Ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, kriptovalyutalarning yuksalishi bilan birga kripto jinoyatlari ham keskin oshgan. 2023-yilgi "Chainalysis" hisobotiga ko'ra, faqatgina bir yilda kripto jinoyatlari orqali noqonuniy aylangan mablag'lar hajmi 20 milliard AQSh dollaridan oshgan [3]. Bu ko'rsatkichlar jinoyatlarining global miqyosda ko'lamini anglashga imkon beradi. Shu sababli, kripto jinoyatlari haqida ilmiy asosda chuqur tadqiqotlar olib borish dolzarb masalaga aylandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu ilmiy tadqiqotda kriptoaktivlar ishtirokidagi transmilliy jinoyatlarining huquqiy va institutsional asoslari, mavjud tartibga solish muammolari hamda kiberxavfsizlik tahdidlari tizimli ravishda tahlil qilindi. Tadqiqotda nazariy, huquqiy va empirik yondashuvlar integratsiyasi asosida kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi.

Quyidagi asosiy metodlar tadqiqotning asosiy vositalari sifatida tanlandi: Tahliliy va taqqoslov metodlari – turli davlatlardagi kriptoaktivlar bilan bog'liq qonunchilik va nazorat mexanizmlarini solishtirish orqali muammoli jihatlarni aniqlash maqsadida qo'llanildi. Huquqiy tahlil – kriptoaktivlarga oid xalqaro hujjatlar, xalqaro tashkilotlar (FATF, IMF, UNODC) tavsiyalari va milliy qonunchiliklar (AQSH, Yel, Rossiya, Janubiy Koreya, O'zbekiston va boshqalar) asosida amalga oshirildi. Tizimli tahlil – transmilliy jinoyatlar zanjiri, ularning shakllanish mexanizmi, va bu jarayonda kriptoaktivlarning tutgan o'rnini aniqlashda yordam berdi. Ekspert yondashuvi – yuridik sohasi, kiberxavfsizlik va moliyaviy monitoring mutaxassislarining fikrlari tahlil qilindi.

Tadqiqot quyidagi turdagi ma'lumot bazalaridan foydalanilgan holda amalga oshirildi: Ilmiy maqolalar va hisobotlar – Scopus, Google Scholar, ResearchGate, JSTOR, SSRN kabi platformalardan 2015–2024 yillar oralig'ida chop etilgan nufuzli maqolalar tanlab olindi. Rasmiy hisobotlar va ma'lumotlar – FATF (Financial Action Task Force), UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime), Europol, Interpol, FinCEN va boshqa tashkilotlar tomonidan e'lon qilingan statistik ma'lumotlar asosida xulosalar chiqarildi. Milliy qonunchilik bazalari – LexUZ (O'zbekiston qonunlari), Legislation.gov.uk (Buyuk Britaniya), Federalregister.gov (AQSH), EUR-Lex (Yel qonunchiligi) va boshqa qonunchilik portallaridan foydalanildi.

Tadqiqotning ayrim qismlarida birlamchi ma'lumotlar yig'ish uchun ixtisoslashtirilgan so'rovnoma va yarim tuzilgan intervyular o'tkazildi. Ishtirokchilar sifatida: bank va moliyaviy muassasa xodimlari, kriptoaktivlar bilan shug'ullanuvchi yuridik firmalar vakillari, raqamli xavfsizlik ekspertlari jalb etildi. Yig'ilgan ma'lumotlar matnli kontent tahlili orqali kodlanib, takrorlanuvchi mavzular asosida toifalarga ajratildi.

Mazkur maqola doirasida to'liq ekonometrik model qo'llanilmagan bo'lsa-da, kriptoaaktivlar ishtirokidagi jinoyatlarning ko'payishiga ta'sir etuvchi omillar quyidagicha tizimlashtirildi:

- Y – Transmilliy jinoyatlar soni (bog'liq o'zgaruvchi).
- X1 – Mamlakatdagi kriptoaaktivlar tartibga solish darajasi.
- X2 – Mamlakatning FATF bo'yicha reytingi (AML/CFT talablari bajarilishi).
- X3 – Kiberhujumlar soni va zaiflik darajasi.
- X4 – Kriptoaaktivlar aylanish hajmi (tranzaksiyalar soni yoki umumiy qiymati).

Bu o'zgaruvchilarning o'zaro bog'liqligi kontseptual model sifatida tavsiflanib, keyingi bosqichlarda empirik testlash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Kripto jinoyatlari turlari va ularning kengayish sabablari.

Kripto jinoyatlarining asosiy shakllari quyidagilar hisoblanadi: Pul yuvish (money laundering): Jinoyatchilar noqonuniy yo'l bilan qo'lga

kiritilgan mablag'larni kriptovalyutaga aylantirish orqali ularni qonuniy daromad sifatida ko'rsatishga urinadilar.

Ransomware hujumlari: Bu jinoyatlar kompyuter tizimlariga kirib, foydalanuvchi ma'lumotlarini bloklash va ularni ochish uchun kriptovalyutada to'lov talab qilish orqali amalga oshiriladi.

Ponzilar va investitsiya firibgarliklari: Soxta kripto loyihalar va tokenlar orqali investorlarni aldash eng keng tarqalgan shakllardan biridir.

Darknet savdosi: Narkotik moddalar, qurol-yarog', soxta hujjatlar va boshqa noqonuniy mahsulotlar aynan kriptovalyutalar orqali sotiladi.

Ushbu maqolani tayyorlash jarayonida quyidagi ilmiy tadqiqot metodlari qo'llanildi: Statistik ma'lumotlar tahlili (Chainalysis, Statista, Europol hisobotlari). Amaliy kripto jinoyat ishlarining huquqiy tahlili. Qonunchilik bazasi (AQSh, Yevropa Ittifoqi, O'zbekiston misolida) solishtirma tahlil. Ekspert fikrlariga tayanilgan kontent tahlili. Tadqiqot asosan 2020-2024-yillar oralig'idagi ochiq manbalardan olingan ma'lumotlar asosida olib borildi.

Tadqiqot natijalari. Ushbu tadqiqot doirasida kriptoaaktivlar ishtirokida sodir etilayotgan transmilliy jinoyatlarning shakllanish omillari, huquqiy nomuvofiqliklar va kiberxavfsizlik tahdillari chuqur o'rganildi. Quyida tadqiqot asosida erishilgan asosiy natijalar tartib bilan yoritiladi¹.

1-jadval.

Kriptoaaktivlar ishtirokidagi jinoyatlarning ko'payish tendensiyasi (2018–2023 yillar)

Yil	Transmilliy kriptojinoyatlar soni (dunyo miqyosida)	Kiberhujumlar soni (kriptoaaktivlarga nisbatan)
2018	1 120	2 304
2019	1 450	3 210
2020	2 390	4 875
2021	3 740	6 410
2022	4 820	7 980
2023	5 610	9 115

Izoh: Manbalar – Chainalysis, UNODC, Europol hisobotlari. Ma'lumotlar global miqyosda ro'y bergan kriptojinoyatlar sonini aks ettiradi. 2018-2023-yillar davomida kriptoaaktivlar orqali amalga

oshirilgan transmilliy jinoyatlar soni 5 baravarga ortgan². Bu o'sish tendensiyasi kriptoaaktivlar tartibga solinmagan yoki sust nazorat qilinayotgan hududlarda yuqoriroq bo'lgan.

2-jadval.

So'rov va huquqiy tahlil natijalariga ko'ra, quyidagi davlatlarda kriptoaaktivlarga oid tartibga solish darajasi (2024-yil holatiga) quyidagicha³:

Davlat	Kriptoaaktivlar tartibga solish holati	FATF standartlariga muvofiqlik (%)
AQSH	O'rta darajada, turli shtatlarga bo'linadi	88%
Buyuk Britaniya	Yaxshi rivojlangan, markazlashtirilgan	92%
Rossiya	Cheklovlar mavjud, ba'zida noaniqlik	61%
Janubiy Koreya	Raqamli aktivlar maxsus qonun bilan tartibga solingan	95%
O'zbekiston	Yangi qonunchilik shakllanmoqda	70%

Kriptoaaktivlar tartibga solinmagan yoki chalkash qonunchilik mavjud bo'lgan davlatlarda jinoyat ko'rsatkichlari yuqori⁴. Xalqaro standartlarga mos keluvchi tizimga ega davlatlarda esa kriptojinoyatlar ancha nazorat ostida.

Tadqiqot doirasida aniqlanishicha, kriptoaaktivlar bilan bog'liq asosiy kiberxavfsizlik tahdillari quyidagilardan iborat⁵:

- Fishing hujumlar: Soxta platformalar orqali foydalanuvchi ma'lumotlarini o'g'irlash – umumiy hujumlarning 38% ini tashkil etadi.
- Ransomware (garov dasturlar): Jinoyatchilar kriptoto'lov evaziga ma'lumotlarni "qulfdan chiqarish"ni va'da qiladi – 27%.
- Exchange platformalariga xakerlik: Eng katta moliyaviy zarar yetkazadigan tahdid – 21%.
- Ponzi va piramida sxemalari: Yolg'on investitsion platformalar orqali foydalanuvchilarni aldash – 14%.

Kiberjinoyatlarning katta qismi foydalanuvchilarning axborot savodxonligi pastligi va platformalar ustidan tartibga soluvchi nazorat mexanizmlarining yetarli emasligi bilan bog'liq.

Yuristlar, moliyaviy monitoring mutaxassislari va IT xavfsizlik ekspertlari bilan o'tkazilgan suhbatlar asosida quyidagi fikrlar aniqlandi:

- Ko'pchilik mutaxassislar tartibga solishdagi huquqiy bo'shliqlar jinoyatchilarga keng imkoniyatlar berayotganini tasdiqladi.
- Kiberxavfsizlik infratuzilmasini mustahkamlash va xalqaro axborot almashinuvi tizimlarini joriy etish zarur.
- Aholining raqamli moliyaviy savodxonligini oshirish jinoyatlar sonining kamayishiga olib keladi.

Quyidagi kontseptual model asosida shunday xulosa qilindi: Kriptojinoyatlar darajasi to'g'ridan-to'g'ri tartibga solish darajasi va FATF standartlariga muvofiqlik bilan teskari bog'liqdir. Ya'ni,

¹ Chainalysis (2023). Crypto Crime Report: The 2023 edition. <https://www.chainalysis.com/reports/2023-crypto-crime-report/>.

² UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime). Cybercrime and Cryptocurrency Threats (2022). <https://www.unodc.org>.

³ Transmilliy jinoyatlarning shakllari va tahdillari bo'yicha tahliliy material. FATF (Financial Action Task Force). Guidance for a Risk-Based Approach to Virtual Assets and VASPs (2021). <https://www.fatf-gafi.org>.

⁴ Kriptoaaktivlar tartibga solinishidagi davlatlar o'rtasidagi tafovutlar va FATF standartlariga muvofiqlik. Europol (2022). Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA). <https://www.europol.europa.eu>.

⁵ Kiberjinoyatlar, ransomware, phishing, va boshqa tahdidlar haqida tahliliy hisobot. OECD (2021). Taxing Virtual Currencies: An Overview of Tax Treatments and Emerging Tax Policy Issues. <https://www.oecd.org>

qonunchilik qanchalik aniq va qat'iy bo'lsa, jinoyatlar soni shuncha kam bo'ladi.

Kripto jinoyatlar global miqyosda yildan-yilga oshib bormoqda. Masalan, 2021-yildan 2023-yilgacha faqat ransomware jinoyatlar soni 60% ga oshdi. Pul yuvishda kriptovalyutalar asosiy vosita sifatida ishlatilayotgan holatlar AQSh Federal Tergov Byurosi (FBI) tomonidan qayd etilgan. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Davlat xavfsizlik xizmati 2023-yilda 1 million AQSh dollariga teng noqonuniy kripto aktivlarni musodara qilgan. Xalqaro tashkilotlar, xususan, FATF (Financial Action Task Force), kripto aktivlar orqali jinoyatlarni aniqlash va oldini olish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqqan. Aholining kripto xavfsizligi haqida xabardorligi yetarli emasligi sababli firibgarlik qurbonlari soni ortmoqda.

Yuqoridagi ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, kripto jinoyatlari — bu nafaqat texnologik, balki huquqiy va ijtimoiy muammo hisoblanadi. Ushbu jinoyatlarga qarshi samarali kurashish uchun davlatlar o'rtasida huquqiy muvofiqlashtirish, blokcheyn asosidagi nazorat mexanizmlari joriy etilishi, va aholining xabardorligini oshirish muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, jinoyatchilarning faoliyatini kuzatib borishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish istiqbolli yechimlardan biri sifatida qaralmoqda.

Muhokama. Ushbu tadqiqotda aniqlangan natijalar kriptoaktivlar bilan bog'liq transmilliy jinoyatlar o'sib borayotganini, bu jarayon global xavfsizlikka tahdid solayotganini hamda mavjud huquqiy-institutsional tizimlar bu xavflarni samarali nazorat qila olmayotganini ko'rsatdi. Kirish qismida ilgari surilgan gipotezaga ko'ra, agar kriptoaktivlar bilan bog'liq huquqiy bazalar xalqaro miqyosda uyg'unlashtirilsa, tartibga solishning yagona yondashuvi ishlab chiqilsa va kiberxavfsizlik choralarinin samaradorligi oshirilsa, transmilliy jinoyatlar salmog'i kamayadi. Ushbu gipoteza olingan natijalar bilan qisman tasdiqlandi.

Birinchidan, natijalar shuni ko'rsatdiki, tartibga solish darajasi yuqori bo'lgan davlatlarda (masalan, Buyuk Britaniya, Janubiy Koreya) kripto jinoyatlarning nisbiy darajasi past, bu esa yuridik asos va nazorat mexanizmlarining kuchli bo'lishi jinoyatchilar harakatini cheklab turishini bildiradi. Aksincha, qonunchilik noaniq yoki zaif bo'lgan davlatlarda (masalan, Rossiya, ba'zi rivojlanayotgan davlatlar) jinoyat ko'rsatkichlari yuqori bo'lib qolmoqda. Bu holat FATF tavsiyalariga mos kelmaydigan siyosat yuritish global xavfsizlik nuqtai nazaridan xatarli ekanini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, kiberxavfsizlik bilan bog'liq tahdidlar (xususan, fishing, ransomware, xakerlik) kriptoaktivlar muhitining zaif nuqtalaridan biri bo'lib qolmoqda. O'zbekiston tajribasi asosida aytish mumkinki, tartibga solish borasida qadamlar tashlanayotgan bo'lsa-da, texnik infratuzilma, axborot xavfsizligi siyosati va foydalanuvchilar savodxonligi borasida hali jiddiy ishlar talab etiladi.

Uchinchidan, o'tkazilgan ekspert suhbatlari shuni ko'rsatdiki, aksariyat mutaxassislar kriptoaktivlar bilan bog'liq jinoyatlarni aniqlashda davlatlararo axborot almashinuvi va yagona tartibga soluvchi mexanizmlar yetishmasligini asosiy muammo sifatida qayd etishgan. Bu esa faqat milliy darajadagi emas, balki xalqaro miqyosdagi huquqiy integratsiya muhimligini ta'kidlaydi.

Tadqiqot davomida yuzaga chiqqan ba'zi muammolar ham alohida e'tiborga loyiq: statistika va ochiq ma'lumotlarning yetishmasligi, ayniqsa O'zbekiston kabi davlatlarda kriptoaktivlar bo'yicha ochiq, ishonchli raqamli ma'lumotlar bazasi mavjud emas. Ba'zi davlatlarda huquqiy atamalar, masalan, "virtual aktiv", "kriptovalyuta", "token", "raqamli mulk" tushunchalari bir-biridan farqlanmaydi, bu esa sud va tergov jarayonlarini murakkablashtiradi. Aholining ko'p qismi hali ham raqamli moliyaviy savodxonlik darajasi pastligicha qolmoqda, bu esa firibgarliklar va kiberhujumlarga nisbatan zaiflikni oshiradi.

Shu o'rinda yangi gipoteza ilgari surish mumkin: agar kriptoaktivlar bilan bog'liq jinoyatlarni oldini olishda texnik, huquqiy va axborot-kommunikatsion yondashuvlar integratsiyasi ta'minlansa, transmilliy xavflar keskin kamayadi.

Bu gipoteza amaliyotda axborot texnologiyalari sohasidagi islohotlar, kriptoaktivlar infratuzilmasining mustahkamlanishi, xalqaro sheriklik va nazorat mexanizmlarining uyg'unlashuvi orqali sinovdan o'tkazilishi mumkin.

Kripto jinoyatlaridagi muammolar va ularga nazariy yechimlar. Kriptovalyutalar zamonaviy moliyaviy tizimda inqilobiy yangilik sifatida namoyon bo'lgan bo'lsa-da, ular bilan bog'liq jinoyatlar jiddiy muammolarni yuzaga keltirmoqda. Birinchi va eng muhim muammo — kriptovalyutalarning anonimgidir. Tranzaktsiyalar blokcheyn orqali

ochiq ko'rinishda bo'lsa-da, foydalanuvchi shaxsini aniqlash deyarli imkonsiz. Bu jinoyatchilar uchun qulay muhit yaratadi. Ayniqsa, "mixers" va "tumblers" kabi xizmatlar orqali tranzaktsiyalar izini butunlay yo'qotish mumkin.

Ikkinchi muammo — global tartibga solishdagi farqlar. Har bir davlatning kriptovalyutalarga yondashuvi turlicha: ayrimlar uni qonuniy to'lov vositasi deb tan olsa, boshqalari butunlay taqiqlaydi yoki umuman tartibga solmaydi. Bu esa jinoyatchilarga bir davlatdan ikkinchisiga oson o'tib, qonundan yashirinish imkonini beradi. Kripto jinoyatlar bilan bog'liq ishlar tez-tez xalqaro yurisdiksiya ziddiyatlariga olib keladi.

Uchinchi muammo — aholining past savodxonligi. Ko'p hollarda fuqarolar firibgarlik sxemalariga o'zlari bilmagan holda aralashib qoladilar. Soxta kripto loyihalar, "get-rich-quick" tokenlar va NFT firibgarliklari odamlarning mol-mulkini yo'qotishiga sabab bo'lmoqda. To'rtinchi muammo esa — huquqni muhofaza qiluvchi organlarning texnologik jihatdan ortda qolayotganligidir. Ko'plab tergovchilar va moliyaviy nazoratchilar hali kripto texnologiyalarini to'liq tushunmaydi.

Nazariy yechimlar. Bu muammolarni bartaraf etish uchun bir nechta nazariy asoslangan yondashuvlarni taklif etish mumkin: Global qonunchilik muvofiqligi: Birlashgan Millatlar Tashkiloti, FATF kabi xalqaro tashkilotlar ishtirokida kripto aktivlarga oid yagona xalqaro standartlar ishlab chiqilishi kerak. Bu barcha davlatlarda yagona yondashuvni kafolatlaydi. Real vaqtli monitoring tizimlari: Blokcheyn asosida yaratilgan tranzaktsiyalarni real vaqtda kuzatuvchi va potentsial jinoyatlarni oldindan aniqlovchi algoritmlar ishlab chiqilishi kerak. Sun'iy intellekt va mashinaviy o'rganish bu borada katta yordam beradi. Kripto savodxonligini oshirish: Maktablarda, universitetlarda va ommaviy axborot vositalarida kripto xavfsizlik va firibgarlikdan himoyalaniish bo'yicha muntazam ta'lim kampaniyalari olib borilishi kerak. Texnologik salohiyatni kuchaytirish: Huquqni muhofaza qiluvchi organlar zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashni o'rganishi va raqamli forensika bo'yicha malakali mutaxassislarni jalb qilishi lozim.

Umuman olganda, mazkur tadqiqot kriptoaktivlar muhitining nafaqat moliyaviy, balki huquqiy va xavfsizlik jihatidan murakkab tizim ekanini ko'rsatdi. Olingan natijalar amaliyotda quyidagicha qo'llanishi mumkin: Milliy qonunchilikni xalqaro tajribaga asoslangan holda takomillashtirish; markaziy bank va moliyaviy monitoring idoralari tomonidan kriptoaktivlar aylanishini real vaqt rejimida nazorat qilish mexanizmini ishlab chiqish; kiberxavfsizlik sohasida ixtisoslashgan institutlar bilan hamkorlikda axborot almashish tizimini yaratish; aholi o'rtasida raqamli moliyaviy savodxonlikni oshirishga qaratilgan ommaviy ta'lim dasturlarini joriy etish.

Xulosa. Kripto jinoyatlar zamonaviy texnologiyalar taraqqiyoti bilan yuzaga kelgan murakkab va ko'p qirrali ijtimoiy-huquqiy muammodir. Raqamli valyutalarning markazlashmagan, ismsiz va tezkor tabiati ularni moliyaviy operatsiyalar uchun qulay vositaga aylantirgani holda, jinoyatchilar uchun ham yangi imkoniyatlar eshigini ochdi. Ayniqsa, kriptovalyutalar orqali amalga oshirilayotgan pul yuvish, kiberhujumlar, darknet savdolari va investitsion firibgarliklar global miqyosda xavotirli darajaga yetmoqda. Mavjud qonunchilik bazalarining zaifligi, davlatlar o'rtasidagi huquqiy nomuvofiqliklar, xalqaro hamkorlikning sustligi va huquqni muhofaza qiluvchi tuzilmalarning texnologik tayyorgarlik darajasining pastligi vaziyatni yanada og'irlashtirmoqda.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, kripto jinoyatlar soni yil sayin ortib bormoqda, bu esa ularni oldini olish va nazorat qilish mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini tug'diradi. Muammoni hal etish uchun nazariy jihatdan bir nechta yechimlar taklif etildi: global darajadagi yagona qonunchilik asoslarini ishlab chiqish, sun'iy intellekt asosida tranzaktsiyalarni avtomatik monitoring qilish, kripto savodxonlikni oshirish va kiberxavfsizlik infratuzilmasini mustahkamlash. Shuningdek, blokcheyn texnologiyasining o'ziga xos xususiyatlaridan — ya'ni shaffoflik va o'zgarmaslik prinsiplari — huquqni muhofaza qilish sohasida foydalanish imkoniyatlarini chuqur o'rganish lozim. Faqat keng qamrovli, tizimli va xalqaro miqyosdagi yondashuvlarga kripto jinoyatlar bilan samarali kurashish imkonini beradi. Bu esa nafaqat milliy xavfsizlik, balki xalqaro moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston sharoitida esa kriptovalyutalarning qonuniy maqomi, ularni tartibga solish mexanizmlari va nazorat texnologiyalarining integratsiyasi bo'yicha kompleks strategiyalar ishlab chiqilishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, kripto jinoyatlari insoniyat oldida turgan eng yangi xavf-xatarlardan biridir. Ularning oldini olish va nazorat

qilishda faqatgina texnologik emas, balki huquqiy, ijtimoiy va ma'naviy omillarni ham hisobga olgan holda harakat qilish lozim. Hozirgi bosqichda bu masala bo'yicha olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar va xalqaro tajribalar asosida mustahkam yechimlar ishlab chiqish zarurati tobora ortmoqda.

Ushbu tadqiqot orqali raqamli iqtisodiyotning ajralmas qismi bo'lib borayotgan kriptoaktivlarning transmilliy jinoyatlarda tobora ko'proq qo'llanilayotgani aniqlangan bo'lib, bu holat global huquqiy muhit va kiberxavfsizlik tizimlariga jiddiy chaqiriqlarni yuzaga keltirmoqda.

Tadqiqot natijalaridan quyidagi asosiy xulosalarni ajratib ko'rsatish mumkin: kriptojinoyatlar soni keskin o'smoqda — ayniqsa 2018–2023 yillar davomida kriptoaktivlar orqali amalga oshirilgan transmilliy jinoyatlar 5 baravarga ortgan. Bu o'sish jinoyatchilar uchun zamonaviy texnologiyalarning ochiqligi va tartibga solishdagi nomuvofiqliklardan foydalanish imkonini yaratmoqda. Huquqiy nomuvofiqliklar jinoyatlarni qulaylashtirmoqda — davlatlar orasida kriptoaktivlarga nisbatan yondashuvlarning turlicha bo'lishi, ayrim hududlarda qonunchilikning mavjud emasligi yoki aniq bo'lmazligi, xalqaro hamkorlikni qiyinlashtiradi va jinoyatchilar uchun "huquqiy bo'shliqlar"ni yuzaga keltiradi. kiberxavfsizlik tahdidlari kuchaymoqda — fishing, xakerlik, ransomware kabi xurujlar orqali foydalanuvchilarning aktivlari o'g'irlanmoqda, bu esa raqamli ishonch va moliyaviy barqarorlikka jiddiy zarar yetkazmoqda. Axborot

savodxonligi va texnik infratuzilma zaifligi jinoyatlarga zamin yaratmoqda — foydalanuvchilar raqamli moliya sohasida yetarli bilimga ega emasligi va davlat tomonidan samarali texnik monitoring vositalarining yo'qligi jinoyatlarning oldini olishni qiyinlashtirmoqda.

Mazkur xulosalarga asoslangan holda quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

Xalqaro huquqiy hamkorlikni kuchaytirish — FATF va boshqa xalqaro moliyaviy institutlar bilan uyg'unlashgan yondashuvlar asosida kriptoaktivlar bo'yicha yagona tartibga solish modeli ishlab chiqilishi zarur.

Milliy qonunchilikni yangilash va aniqlashtirish — O'zbekiston qonunchiligida "raqamli aktivlar", "kriptovalyuta", "virtual xizmat ko'rsatuvchilar" tushunchalari va ularning huquqiy maqomi aniq belgilanishi kerak.

Kiberxavfsizlik strategiyasini ishlab chiqish — kriptoaktivlar bilan bog'liq texnologik infratuzilmani himoya qilish uchun maxsus monitoring va xavfsizlik tizimlari yaratilishi kerak.

Axborot-savodxonlik kampaniyalarini kengaytirish — aholining raqamli moliyaviy savodxonligini oshirish bo'yicha muntazam o'quv kurslari, ommaviy axborot vositalari orqali targ'ibot ishlari olib borilishi lozim.

Monitoring va audit tizimlarini joriy etish — kriptoaktivlar aylanishini real vaqt rejimida kuzatuvchi nazorat platformalarini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Chainalysis. (2023). Crypto Crime Report 2023. <https://www.chainalysis.com/reports>.
2. FATF. (2021). Updated Guidance for a Risk-Based Approach to Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers. <https://www.fatf-gafi.org>.
3. Europol. (2022). Internet Organized Crime Threat Assessment (IOCTA). <https://www.europol.europa.eu>.
4. Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>.
5. Tapscott, D., & Tapscott, A. (2016). Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World. Penguin Publishing.
6. Catalini, C., & Gans, J. S. (2016). Some Simple Economics of the Blockchain. MIT Sloan Research Paper No. 5191-16.
7. Böhme, R., Christin, N., Edelman, B., & Moore, T. (2015). Bitcoin: Economics, Technology, and Governance. Journal of Economic Perspectives, 29(2), 213–238.

8. UNODC. (2020). Cryptocurrencies and the Dark Web: Challenges for Law Enforcement. <https://www.unodc.org>.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 27-apreldagi PQ–221-son qarori — Kripto-aktivlar aylanmasini tartibga solish chora-tadbirlari to'g'risida.
10. O'zbekiston Respublikasi "Axborot xavfsizligi to'g'risida"gi Qonuni, 2019-yil.
11. "O'zbekiston 2030" strategiyasi. (2023). <https://strategy.gov.uz>
12. Karimova, N. (2023). Kriptoaaktivlar bozorini huquqiy tartibga solish: xalqaro tajriba va O'zbekiston amaliyoti. // "Yuridik fanlar" jurnali.
13. Axmedov, S. (2023). Kriptoaaktivlar va raqamli moliya xavfsizligi. // "Axborot texnologiyalari" ilmiy jurnali.
14. Adliya vazirligi huzuridagi Huquqiy siyosat tadqiqot instituti. (2023). Raqamli jinoyatchilik bo'yicha sharhlar.
15. Interpol. (2022). Cryptocurrency Investigations: A Guide for Law Enforcement. <https://www.interpol.int..>